

УДК 316.74

О.В. Голозубов

СОЦІОЛОГІЯ ГУМОРУ: КОМУНІКАТИВНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ

У статті гумор розуміється як засіб інтер-акції та комунікації на основі соціологічних підходів Н. Лумана, П. Бергера, М. Мюлкея. У цьому випадку саме суспільство постає як надзвичайно мобільна система відносин, які вибудовуються на основі наявності чи відсутності розуміння; тотожності або відмінності соціальної, національної та гендерної ідентичності; більшої чи меншої толерантності різних суспільних інститутів, в тому числі церкви, до сміху і т.п. Завдяки сміху й гумору гра і свято стають засобами соціалізації, комунікації і взаєморозуміння.

Ключові слова: гумор, сміх, гра, комунікація.

В статье юмор понимается как средство интер-акции и коммуникации на основе социологических подходов Н. Лумана, П. Бергера, М. Мюлкэя. В этом случае само общество предстает как чрезвычайно мобильная система отношений, которые выстраиваются на основе наличия или отсутствия понимания; тождества или различия социальной, национальной и гендерной идентичности; большей или меньшей толерантности различных общественных институтов, в том числе церкви, к смеху и смеющемуся и др. Благодаря смеху и юмору игра и празднество становятся средствами социализации, коммуникации и взаимопонимания.

Ключевые слова: юмор, смех, игра, коммуникация.

The article refers to humor as a means of inter-action and communication on the basis of the sociological approaches proposed by N. Luhmann, P. Berger, M. Mulkey. In this case the society itself has been presented as a highly mobile system of relationships that depends on the presence or lack of understanding; similarity or difference of social, ethnic and gender identities; greater or lesser tolerance of the various public institutions, including Church, to laughter etc. With laughter and humor play and celebrity become the means of socialization, communication and understanding.

Key words: humor, laughter, play, communication.

Постановка проблеми. Британський гуморист Джордж Майкс написав у 1971 році про спроби філософів сформулювати загальноприйнятту й достовірну теорію гумору: «філософ подібний до гарного атлета на брусах; його рухи чудові; від його вміння захоплює дух; його досягнення приголомшують. Але коли він зстрибує після завершення вправи, він виявляється там же, звідки почав; він не досяг нічого, він не просунувся нікуди... Немає жодного простого твердження – настільки простого, необразливого й очевидного, щоб з ним погодилися всі філософи» [11, р. 19].

Аналіз актуальних досліджень. Спектр міркувань про сміх відтоді став ще більш різноманітним, оскільки в останні десятиліття в цій дискусії взяли активну участь не тільки представники самої філософії, але й низки споріднених наук, таких як соціологія, політологія, і навіть тих галузей

гуманітарного знання, що на перший погляд зовсім не мають безпосереднього відношення до пошуків життєвої мудрості, а саме – етнографії, мовознавства та ін. При цьому відповідний підхід до проблеми сміху, гумору, комічного визначає характер інтерпретації попередніх теорій.

Так, класичні концепції гумору З. Фрейда і А. Бергсона можуть бути розглянуті як переважно соціологічні, як це пропонує робити російський дослідник А.В. Дмитрієв. При цьому він уживає слово «гумор» у широкому значенні, тобто розглядає його як синонім комічного. «Причому акцент, зрозуміло, робиться на суб'єктивному боці явища, тобто на самому сприйнятті комічного» [1]. Ми хотіли б підійти до соціального аспекту гумору й сміху з урахуванням сучасного розуміння суспільства як насамперед системи комунікацій, інтер-акцій або, ширше, відносин (Н. Луман), відділених від навколишнього середовища.

Отже **мета статті** – розглянути гумор на засадах соціологічних підходів Н. Лумана, П. Бергера, М. Мюлкея як засіб інтер-акції та комунікації.

Саме в цьому контексті соціологія гумору може розглядатися в тісному зв'язку із соціальною антропологією. Не випадково, що Ральф Піндінгтон, автор книги «Психологія сміху від Платона до Фрейда» (Лондон, 1933), яка була надрукована ще у 1933 році і в якій сміх розглядається як засіб соціальної адаптації, є також автором «Вступу до соціальної антропології» (Нью-Йорк, 1950).

Виклад основного матеріалу. Видатний американський соціолог і теолог П. Бергер (співавтор (з Н. Луманом) праці «Соціальне конструювання реальності», 1966) у книзі «Шепіт ангелів: сучасне суспільство та відродження надприродного» (1969) дотримується теорії Фрейда і Бергсона про те, що комічне пов'язане зі сприйняттям безладдя, диспропорції. Але згідно Бергеру, існує основна розбіжність, внаслідок якої всі інші розбіжності здатні викликати потік сміху, а саме між людиною та всесвітом. Але саме гумор, маючи справу із полоном людського духу (у світі) сміхом, має на увазі й ілюструє, що ця розбіжність не є категоричною і один раз буде переборена. Таким чином, гумор, зберігаючи елемент переваги, приймає форму обережного заклик до спокути. Тому сміх клоуна перед теологом набуває священної гідності. Якщо «релігія дає комізму все його значення і виправдує сміх» [3, р. 114], тоді гумор, у свою чергу, може навіть теологію залити світлом танцю. Бергер розглядає есхатологію як комічний початок християнської віри, як концепцію «світу навиворіт», близьку до ексцентріади і клоунади.

У межах соціологічного підходу досліджує гумор і англійський соціолог науки Майкл Мюлкей (р.н. 1936). Він робить предметом свого детального і емпірично обґрунтованого аналізу природу гумору та його роль у сучасному суспільстві, дотримуючись систематичного аналізу соціальної ролі, що грає гумор у житті розвиненого індустріального суспільства. З цієї позиції автор подивився на жарти, карикатуру (феміністську, політичну), церемоніальний гумор, граффіті, комедії становищ тощо, зосередившись майже винятково на гуморі, який існував в США і Великобританії протягом двох десятиліть, що

передували публікації книги. Акцент був зроблений на вербальному, а не візуальному гуморі. Мюлкей, аналізуючи соціальну динаміку гумору і взаємодію гумористичного та серйозного в кожному виді соціальної активності, доходить висновку, що для «царства серйозного» двозначність, мінливість і протиріччя становлять потенційну проблему. Гумор же заснований на активному утворенні і демонстрації різноманіття інтерпретацій. Якщо серйозний дискурс припускає очікувану, передбачувану відповідь, то жарт закінчується несподіваним, парадоксальним чином, але саме в цьому її внутрішня логіка. Сміх – частина знакової системи в системі людського спілкування. Він рідко буває зовсім неконтрольованим і несподіваним, частіше обумовленим тією або іншою соціальною (комунікативною) ситуацією. Важливе місце Мюлкей відводить аналізу сексуальних жартів у їхньому взаємозв'язку з гендерними відносинами, а також розкриває механізм функціонування гумору як на рівні міжособистісних відносин, так і в різних формах масової культури, телевізійних шоу, сіткомів. Для Мюлкея соціальний в основному і означає саме комунікативний, він розглядає переважно той сміх, що лунає при безпосередньому спілкуванні людей, але приділяє мало увагу соціокультурному тлу комічного тексту, тим більше значно віддаленого від нас у часі, хоча сам справедливо визнає, що поза соціальним контекстом і соціальною структурою сміх може бути тільки скороминущою розвагою [13, р. 175].

Ч.Дж. Соммервилль показав на матеріалі літератури для дітей в Англії елізаветинської епохи, як навіть у пуританському гуморі розвага сполучалася з повчанням [17]. Пуританські автори застосовували дитячу літературу щодо нівелювання до мінімуму погроз для себе і побудови довіри через гумор. Незалежний міністр і фактично придворний блазень Кромвеля Хью Петерс був скоріше виключенням, думаючи, що ніщо не може бути занадто священним для комедії, і відпускаючи свої жарти безпосередньо на церковній кафедрі. Соммервилль знаходить у пуританському гуморі тієї епохи щось подібне фрейдистському досвіду як засобу затвердження власної невразливості, а непрямим чином маргінальності, яка лише актуалізує самосвідомість і самоіронію.

Класик німецької літератури Генріх Белль у статті «Про радості: Визначення предмету» на противагу тезі «Зараз ви в смутку, але перебудете в радості», що відносить цю саму радість у майбутнє, заявляє про те, що кожен день і кожна година мають своє майбутнє. Белль бачить привабливість нових тенденцій у постмодерній теології в тім, що під їхнім впливом Церква перестає бути тим серйозним супротивником, що розцінює радість, гумор, іронію та уяву, можливо, не як прямі перешкоди, але звичайно як дуже підозрілі, для системи правил, що санкціоновані нею [16, р. 154].

У заданому контексті релігія розглядається як найважливіша форма взаємного узгодження дій і переживань учасників спілкування, як одна із соціальних підсистем, що вступає у взаємодію з іншими релігіями; у той же час

засіб інституціоналізації і селекції суспільних структур. Але гумор виконує й селективну функцію усередині тієї або іншої конфесії. На думку американського католицького священика і професора соціології Ендрю Грилі, є кілька видів релігійного гумору, один із яких представлений сатирою на духовництво, наприклад, у фільмі Ф. Фелліні «Рим» (1972), романах Г. Гріна «Сила і слава» (1940) і «Почесний Консул» (1973), творах Е. Троллопа. Подібний гумор має древнє походження і може бути знайдений у добу Дж. Чосера та Данте, або раніше, у комічному трактуванні пророкувань Аристофаном, чи в ірландських хроніках раннього Середньовіччя. Грилі припускає, що для імпульсу сміятися в самі урочисті і священні моменти є дві причини. По-перше, сміх розряджає напруженість, що виникає внаслідок того враження пригніченості і страху, що ми відчуваємо перед всевітнім, граничним і абсолютним; по-друге, це також засіб, яким людина стверджує свою власну гідність перед сукупністю сил, над якими вона не владна. Чим більше ритуал претендує бути священним, урочистим і серйозним, тим більше втрачає свій сакральний характер. Навпаки, він стає повсякденним, звичним, щоденним, за умов втрати зіткнення з людським досвідом священного, котре, у свою чергу, може розглядатися як форма гри, особливий світ поза щоденності, зі своїми власними правилами, обмеженнями і фантазіями. Гра може бути смертельно серйозною, але вона при цьому не перестає бути грою, а де є гра, є гумор. Про існування релігійного гумору, або гумору віри, свідчить особистість папи – реформатора Іоанна XXIII, ним відзначені життя Г.К. Честертона, Пилипа Нері, св. Франциска Ассизського. За словами Грилі, це – гумор, укорінений у веселощі та радості, які підтримуються вірою, надією, довірою та жалем всупереч будь-яким обставинам. Як би довго не тривала трагічна смуга в нашому житті, в остаточному підсумку все це може предстати в комічному світлі. Це – не екзистенціальний героїзм перед загрозою трагедії; це – екзистенціальна радість, що виникає з переконання, що «в остаточному підсумку життя є жартом, Бог є коміком, а історія наших життів буде мати щасливе закінчення» [16, р. 139].

Протестантський теолог Х. Кокс, так само як П. Бергер, охарактеризував вплив секуляризації на соціальне життя як втрату релігією свого суспільного значення та орієнтацію на індивіда. Кокс визначив свій метод як «теологічне блазирство», що піддає сумнівам самоочевидне. Самого Коксу, за його власним визнанням, на дослідження таких позацерковних явищ, як свято і фантазія, певним чином надихнули роботи американського соціолога Роберта Беллаха [4, р. 172], що у своїх публікаціях 1960–70-х років, особливо в статті «Американська громадська релігія в Америці» (1967), призивав не обмежувати розгляд теології тільки церковною сферою і порівнював теологію для релігії із критикою для літератури.

У царині свята як засобу соціалізації лежить гра. Й. Хейзинга цінний не тільки тим, що виявив ігрову основу в культурі, але і тезою про те, що гра та серйозність не є несумісними протилежностями. Гра – важлива метафора сучасної свідомості. У книзі «Боги і ігри» Дж. Міллера (1969) представлена не

серйозна теологія про гру, а наповнена грою теологія про серйозність – про надзвичайну серйозність, що є грою [12, р. 5]. Так і теологія сміху може бути не стільки про сміх, скільки сама наповнена сміхом, тобто настроєм гри, пісні, танцю. Поет, прозаїк або драматург, подібно дитині, створюють у своїй уяві світ, якому бракує як серйозності, так і співвіднесеності із зовнішньою реальністю. Але якщо дитина ховає свої фантазії від інших, то поет відкрито заявляє про них для задоволення інших [12, р. 53]. Американський психолог А. Йенсен розрізняє серйозну гру (священний культ) і несерйозну (дитячі ігри). Дж. Г. Мід вважав, що в іграх діти розкривають свою ідентичність як індивіди, виражаючи протест проти колективності соціального порядку. У психологію категорію гри ввели швейцарські психологи Едуард Клаперед і Жан Піаже та американський дослідник Харві Лехман. Всі вони розглядають дитячі забави як своєрідний еталон гри, хоча по-різному оцінюють її сутність, призначення і зв'язок з дорослою діяльністю. Е. Еріксон у книзі «Дитинство і суспільство» (1950) розглядає дитячу гру як інфантильну форму людської здатності поводитися з досвідом шляхом створення модельних ситуацій і управління реальністю через експеримент і планування. У 1964 році вийшла книга Ерика Берна «Ігри, у які грають люди». У тому же контексті А. Чапмен чотирма роками пізніше почав аналіз серйозної повсякденної індивідуальної і соціальної діяльності з позиції якби це була гра. Неофрейдистський погляд представили Франц Александер, Норман Браун, Герберт Маркузе. Сам Фрейд у роботі «За межами принципу задоволення» (1928) заявляв, що в грі дитина грає, тому що прагне реалізувати незадоволене бажання тілесного задоволення.

У 1980-90-і роки соціологічна теорія гумору розвивалася в напрямку дослідження тієї обставини, що хоча здатність розуміти й оцінювати гумор універсальна, ті, хто не розділяють поведінку, соціальні норми і цінності певних націй / етносу, не можуть повною мірою оцінювати гумор у просторі соціальної взаємодії та у комунікативному просторі культури. Дослідник психології гумору професор Тель-авівського університету Авнер Зів, редактор і один з авторів книги «Національні стилі гумору» пише, що розбіжність між культурами і народами помітні не в техніці гумору, а між функціями гумору, які можуть варіювати в різних культурах на основі чотирьох базових функцій: 1) досягнення групової солідарності, 2) зводження нанівець конфлікту і приховування злочинних намірів в тіні; 3) контролю, консервування або зміни норм і стереотипів; 4) надання задоволення. Гумор є засобом вираження людських потреб у соціально прийнятній манері [14, р.Х]. У контексті соціологічної теорії розглядає ірландські жарти К. Девіс. Він пояснює наявність у різних народів окремих національних меншостей (груп), які стають об'єктом глузувань, різними історико-культурними чинниками [5]. У сучасних дослідженнях соціологічний підхід до явищ, що пов'язані зі сміхом, всі частіше локалізується серед певних соціальних, етнічних або навіть гендерних груп [2; 6; 7; 8; 10; 15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, при розумінні гумору як засобу інтер-акції і комунікації саме суспільство виступає надзвичайно мобільною системою відносин, які вибудовуються на засадах наявності або відсутності розуміння; тотожності або розбіжності соціальної, національної і гендерної ідентичності; більшої або меншої ступені толерантності різних суспільних інститутів, у тому числі церкви, до сміху, до тих, хто сміється і ін. Саме сміх і гумор роблять гру і свято засобами соціалізації, комунікації та взаєморозуміння. І в цьому контексті вони потребують подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриев А. В. Социология юмора [Электронный ресурс] / А. В. Дмитриев. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Dmitr/index.php
  2. Barreca R. They Used to Call Me Snow White – but I Drifted : Women’s Strategic Use of Humor / Regina Barreca. — N.Y. : Viking, 1991. — xiii, 223 p.
  3. Berger P. A Rumour of Angels / P. Berger. — Garden City, N.Y. : Doubleday, 1969. — xi, 129 p.
  4. Cox H. Religion in the Secular City : toward a Postmodern Theology / Harvey Cox. — N.Y. : Simon and Schuster, 1984. — 304 p.
  5. Davies C. The Irish Joke as a Social Phenomenon / Christi Davies // Laughing Matters: a Serious Look at Humour / [ed. by J. Durant and J. Miller.]. — Essex, Eng. : Longman Scientific & Technical ; N.Y. : Wiley, 1988. — P. 44—65.
  6. Gates R. A. American Literary Humor during the Great Depression / Robert A. Gates. — Westport, Conn. : Greenwood Press, 1999. — xvi, 192 p.
  7. Telushkin J. Jewish humor : What the Best Jewish Jokes Say about the Jews / Joseph Telushkin. — N.Y. : W. Morrow, 1992. — 237 p.
  8. Joys of Jewish Humor / [comp. and ed. by Henry D. Spadling]. — Middle Village, N.Y. : J. David Publishers, 1985. — 351 p.
  9. Laughing Matters : a Serious Look at Humour / [ed. by John Durant and Jonathan Miller]. — Essex, Eng. : Longman Scientific & Technical ; N.Y. : Wiley, 1988. — 136 p.
  10. Leveen L. Only when I Laugh: Textual Dynamics of Ethnic Humor / Lois Leveen // MELUS. — 1996.— Vol. 21. — No. 4. — P. 29—55
  11. Mikes G. Laughing Matter; towards a Personal Philosophy of Wit and Humor / George Mikes. — N.Y. : Library Press, 1971. — 133 p.
  12. Miller D. L. Gods and Games; toward a Theology of Play / David L. Miller. — N.Y. : World Pub. Co., 1970. — xiii, 209 p.
  13. Mulkay M. On Humour : its Nature and its Place in Modern society / Michael Mulkay. — Cambridge, UK : Polity Press ; Oxford, UK ; N.Y. : B. Blackwell, 1988. — 232 p.
  14. National Styles of Humor / [ed. by Avner Ziv]. — N.Y. : Greenwood Press, 1988. — xiii, 243 p.
  15. Nilsen D. L. F. Humor in British Literature, from the Middle Ages to the Restoration : a Reference Guide / Don L.F. Nilsen. — Westport, Conn. : Greenwood Press, 1997. — xxiii, 226 p.
  16. Theology of Joy / [ed. by Johann Baptist Metz and Jean-Pierre Jossua]. — N.Y. : Herder and Herder, 1974. — 158 p.
- Sommerville J. C. Puritan Humor, or Entertainment, for Children / C. John Sommerville // ALBION: A Quartely Journal Concerned with British Studies. — 1989. — Vol. 21. — No. 2. — P. 227—247.